

El truncament i els camins truncats

Oriol Casassas

Membre emèrit de la Secció de Ciències Biològiques de l'IEC

Dos exilis

Tot just començat l'any 1939, s'acaba la més funesta de les desventures que al nostre país li toca de viure en tot el segle XX, i en comença una altra també de ben tràgica: l'exili. Entre els milers i milers de persones que emprengueren aquest dramàtic camí, hi havia una multitud d'homes de ciència; només de metges catalans, el professor Antoni Peyrí, que amb la Generalitat havia estat cap dels Serveis de la Lluita Antivenèria i Antileprosa, exiliat a Mèxic, en comptabilitza 121 (*Els metges catalans emigrats*. [1963]. Ciutat de Mèxic: Club del Llibre Català. [Estudis i Documents 6]).

A Amèrica o a Europa mateix, l'exiliat hagué d'iniciar una nova vida en un país on la llengua no era la seva; els diaris, les revistes i els llibres dels apàradors no eren escrits en la seva llengua; les institucions no eren aquelles amb les quals havia tractat fins aleshores; el lloc de treball o la manera de guanyar-se la vida —quan tingué la sort de trobar-la— no era l'habitual, el de la seva tria. Molts dels exiliats, en l'intent d'adaptar-se a les circumstàncies, hi perderen la vida, com, per exemple, Jaume Aiguader i Miró, que l'any 1943 morí a la Ciutat de Mèxic, o com Jesús Maria Bellido, que morí a Tolosa de Llenguadoc. I no parlem dels qui, en certs estats europeus, durant l'ocupació nazi, visqueren la contínua por d'una policia sense miraments.

Molts altres dels nostres homes de ciència optaren per no deixar el país; per a tots aquells que no estaven disposats a reverenciar els governants que les armes havien imposat, les circumstàncies no eren gens diferents de les dels exiliats lluny de casa: l'ús públic de la llengua era prohibit, les publicacions catalanes foren suspeses i les d'anterior edició desaparegueren de la llum; les institucions —des de les de Govern fins a les privades— o havien estat suprimides o havien estat forçades a vestir-se tal com dictava l'ocupant; molts dels centres de treball —docents o de recerca— havien estat anul·lats i, dels que subsistien, molts dels qui hi treballaven n'havien estat expulsats. I per a arnès d'un, la —diguem-ne— «justícia» fou causa de severos perjudicis.

Sembla, doncs, que és més que raonable parlar d'un exili interior. Els exiliats a l'estranger malvivien en un país que no era el seu; els exiliats que no havien abandonat la terra, és ben clar que, tot i la seva permanència, malvivien en un país que tampoc no era el seu.

Domènec Guansé, el novel·lista i subtil crític literari exiliat a Santiago de Xile, escrivia a Leandre Cervera el dia 6 de febrer de 1951: «... He rebut la vostra carta del 25 del mes passat, tan plena de bons records, d'enyor i de nostàlgia. Vaig comprovant que els de l'interior us enyoreu gairebé tant com els de l'exterior, i que gairebé som tan exiliats els uns com els altres: exiliats del nostre centre natural i de la nostra pàtria veritable». Ho deia Domènec Guansé el 1951, dotze anys després de l'acabament de la guerra!

Si aquesta era la impressió que a l'altra banda de l'Atlàntic tenien les persones amb informació serena i objectiva, era, igualment, la que imperava entre els exiliats a França; des del primer moment o, almenys, des de la diguem-ne solució dels problemes vitals, de residència i de subsistència. Així, Carles Riba, des de Montpeller, el 26 de febrer de 1942, escrivia a Ramon Sugranyes de Franch: «De les coses més punyents que allà baix m'han escrit, són aquestes paraules d'una bibliotecària: "L'enyorança no nia tan sol a una banda del Pirineu". Jo mateix vaig considerar coratjosos els meus fills de voler tornar, perquè sabien que anaven cap a un exili més trist que el de França prop nostre» (dels dos fills, en aquell moment, un tenia vint anys i l'altre, divuit).

La repressió

Que la irracionalitat dels vencedors arribaria a la ferotgia era un fet que es donava per segur, ja se'n tenien incomptables mostres: el metge **Emili Darder i Cànaves** (1895-1937), batlle de Ciutat de Mallorca, que el juny de 1936 a Perpinyà, fou elegit vicepresident del Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana que el 1938 s'havia de celebrar a València, que havia treballat al Laboratori Municipal de Barcelona amb Ramon Turró i Pere González (1918), que havia estat fundador (1923) i president (1925-1931) de l'Associació per la Cultura de Mallorca, malalt, assegut en un pedrís del cementiri de la seva ciutat, fou afusellat —tot i que el fiscal no havia

trobat cap motiu per a demanar la pena de mort— el 24 de febrer de 1937, només perquè era un home lliure i fidel a la terra.

I així, **Rafael Battestini i Galup** (1886-1939), director de l'Hospital de Santa Tecla de Tarragona, fou afusellat el 22 d'abril de 1939 per haver comés el «pecat» d'estimar la professió, d'estimar l'hospital on, vocacionalment, exercí durant tants anys i d'estimar la terra.

O així, **Joan Baptista Peset Aleixandre** (1886-1941), antic rector de la Universitat de València, que l'any 1913 ja prengué part en el Primer Congrés de Metges de Llengua Catalana, el 24 de maig de 1941 fou afusellat a Paterna —*Vora el barranc del Carraixet*, com digué Vicent Andrés Estellés—, perquè la seva recta consciència feia una nosa de no dir.

Carles Pi i Sunyer, en el seu llibre *1939. Memòries del primer exili* ([2000] Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'estudis autonòmics i locals, p. 159) molt encertadament observa:

De l'altra banda dels Pirineus ens arribaven les noves dels sofriments, de les vexacions, del calvari de tot un poble indefens i retut. Ja vindria, més endavant, l'hora en què aquell poble sotmès, abaltit, començaria a redreçar-se, a sentir en profunditat, a reprendre consciència d'allò que pregonament era, a reguanyar el camí perdut, tot mirant endavant. Però aquesta certesa de recobrament en la qual hi teníem tanta fe encara era lluny.

Les vexacions que Carles Pi i Sunyer menciona, afectaven les persones, d'una en una, i afectaven col·lectivament les persones que havien sentit l'orgull de formar part d'un poble que amb molt variades realitzacions havia emprès el camí de la dignificació i, ara, l'ocupant les bandejava.

Uns exemples: l'Institut d'Estudis Catalans, desposseït dels seus locals i dels seus arxius, era considerat extingit; l'exemplar renovació pedagògica empresa en tots tres graus de docència i tan respectuosa amb la llibertat —la responsabilitat— de l'escolar, en un deplorable i nefast salt enrere fou substituïda per uniformitzadors mètodes caducs, amb manipuladors llibres de text a la mida del règim, i així la incipient Universitat Autònoma amb, per exemple, l'Institut de Fisiologia, l'esperançadora implantació dels primers instituts-escola i el caràcter actiu adoptat en tantes escoles primàries —les del Patronat Escolar de Barcelona, per exemple— desaparegueren de l'esperança; com en desaparegué una iniciada xarxa d'hospitals comarcals, una capdavantera lluita antituberculosa, una modèlica escola d'infermeres, o la històrica escola de biòlegs que era el Laboratori Microbiològic. D'aquests exemples, uns —l'Institut mateix— ja eren en aquell moment una esplèndida realitat; d'altres, es pot dir que tot just acabaven de superar la fase de projecte. És igual, tots reberen el mateix tracte: la caverna —enemiga com era de la llibertat— no podia tolerar la iniciativa constructiva i s'afanyà a executar-ne l'abolició, un seguit de truncaments, dels quals, cada un, comportava múltiples camins personals truncats.

En el terreny individual, hi hagué penes de presó —el botànic Pius Font i Quer, per exemple— i, com a resultat d'uns expedients de «depuració», hi hagué expulsions, prohibicions,

suspensions i multes; a més d'uns tribunals de «responsabilidades políticas», els organismes oficials, els centres docents i assistencials i els col·legis professionals disposaven d'uns tribunals que dictaven les pròpies sancions.

Potser l'esperança, potser la desesperança

Amb l'absència dels molts exiliats fora del país i els molts expulsats del seu lloc de treball, els equips —els contactes naturals— quedaren desballestats i, encara pitjor, els buits foren ocupats per individus de demostrada adhesió a la pèrfida circumstància. Per tot això, inicialment, una elemental prudència recomanava quietud, una extrema cautela, calia assegurar de primer on era cadascú, perquè també hi hagué —fins i tot entre els membres de l'Institut o de la Societat de Biologia— qui s'instal·là còmodament en el carro dels vencedors.

No tot era cautela; també hi havia una estesa por. La que determina, per exemple, la vergonya que envolta el comiat d'Eduard Fontserè. El seu gendre, Josep Iglésies, ens ho explica:

El salvà de la depuració ideològica, característica de la repressió dels dies immediats a l'acabament de la Guerra Civil, la imminència de la jubilació. Dins el sòrdid ambient universitari de l'any 1940, retinguts pel pànic de comprometre's, a la seva darrera classe no hi assistí cap company de càtedra, ni cap exdeixeble, solament els escassos alumnes aleshores matriculats i gairebé desconeguts, a causa del poc temps que feia que tornava a funcionar la Universitat. L'acte transcorregué gèlid i no l'acomiadà ni la més petita mostra d'afecte que calia esperar per als seus quaranta-un anys d'exercici. No va rebre ni un sol aplaudiment, ni una sola encaixada de mans, res... Aquella fou una de les hores més tristes de la seva vida. (FONTSERÈ, Eduard [1977]. «Mots precedents». A: *Dos mots de comiat als estudiants catalans*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana).

Ara bé, de mica en mica, els inconformes amb la situació s'anaren coneixent i, també important, anaren coneixent els límits de la respectiva disposició. El resultat d'aquest lent procés és el que Carles Pi i Sunyer menciona quan diu «ja vindria, més endavant, l'hora en què aquell poble sotmès, abaltit, començaria a redreçar-se...» i quan adverteix que la «certesa de recobrament... encara era lluny». I tant si era lluny; hi havia la por i hi havia també molt el consuet «noi, no t'emboliquis». A la Facultat de Medicina de Barcelona, per exemple, que els primers anys quaranta devia tenir uns dos mil estudiants, els membres del Front Universitari de Catalunya no arribaven a les dues dotzenes.

Tot i així, no sé si aviat o si tard —que aquests són termes d'una gran subjectivitat— aparegué la voluntat de fer que l'ocupant no se sortís amb la seva. Tampoc no sé si el motor fou l'esperança o una trista desesperança que —fermament— volia ser vençuda. Carles Riba, en un comentari a la novena de les *Elegies de Bierville*, diu que l'esperança —la meravellosa espe-

rança— va a l'exiliat, sembla que l'arrenqui de l'exili, i tots els qui la senten es tornen a sentir soldats, «els batuts van retrobant-se soldats».

O potser fou un essencial sentit de responsabilitat. August Pi i Sunyer, l'any 1937, en la commemoració tenyida de dol del vint-i-cinquè aniversari de la Societat de Biologia, feia vots per una llarga continuïtat de la Societat, «no ja per obra nostra —pròxima a declinar— sinó per obra dels nostres continuadors, els joves». I acabava amb un vehement «A ells va el meu crit! En ells tota l'esperança». A aquest clam d'August Pi i Sunyer, s'hi hauria pogut afegir «en ells la responsabilitat o, almenys, una gran part de la responsabilitat».

Els camins truncats

No en farem pas la relació completa, tan sols ens referirem a uns exemples; foren incomptables els camins que la victòria de les armes de l'estupidesa truncà; a la universitat i a tot arreu. Només cal contemplar l'impressionant Memorial del pati de la Universitat Pompeu Fabra, amb el nom dels professors universitaris que foren escombrats de llurs il·lusionades responsabilitats, i només cal conèixer el gran nombre de científics —metges o biòlegs— que foren expulsats dels centres assistencials o de recerca.

D'aquests últims, pel que fa a l'exili interior, **Leandre Cervera i Astor**, vist des de l'Institut d'Estudis Catalans, és el que ens resulta més pròxim: l'any 1939 era president —i ho era des del 1935— de la Societat de Biologia de Barcelona, la primera de les filials. Es distingia per la seva inesgotable activitat: formava part de l'equip d'August Pi i Sunyer i Jesús Maria Bellido, havia adquirit un sòlid prestigi en el camp de l'endocrinologia, una especialitat naixent i, a més, era el creador i director de la revista *La medicina catalana*, una revista d'una inusual dignitat tant científica com tipogràfica. La guerra, la diàspora subsegüent i les del tot adverses circumstàncies de la postguerra motivaren que no s'haguessin dut a terme noves eleccions a la Societat de Biologia i, per exemple, en aquella famosa assemblea de l'any 1954 a la llar de Puig i Cadafalch, convocada amb motiu d'una conferència de Josep Trueta, Leandre Cervera, que n'era encara el president —un president «esporulat» com deia ell—, es reclogué en els límits de l'activitat privada, a l'extrem que refusà repetidament les insistents propostes de presidir l'Asociación de Endocrinología, entitat integrada a l'Academia de Ciencias Médicas que, durant anys —massa anys— s'havia d'adaptar als dictats dels ocupants, en la llengua de comunicació, per exemple. El refús al càrrec era a causa de no poder «portar-lo amb tota la llibertat i del tot d'acord amb els seus sentiments més íntims», digué l'endocrinòleg Miquel Taverna i Torm en l'homenatge a la seva memòria que li dedicà la Societat Catalana de Biologia (24 de novembre de 1964). Un anomenat «Tribunal de Responsabilidades Políticas» el condemnà a dos anys d' inhabilitació per a càrrecs públics i sindicals i al pagament de tres mil pessetes. L'any 1946 l'Institut el designà membre adjunt i el 1950 passa a numerari.

Un altre exemple: el farmacèutic biòleg **Pere Gonzàlez i Juan** (Andratx, 1886-Barcelona, 1955) que, des de la mort de Ramon Turró, dirigí el Laboratori Microbiològic de Barcelona i presidí en temps difícils (1925-1929) la Societat de Biologia. El 23 de gener de 1939 marxà a l'exili i des de Seta, la ciutat marinera del Lenguadoc, en contà les incidències en una carta (11 de febrer) que envià a Pere Domingo, que era a Cuba. Hi explica com, de l'Agullana a la Jonquera, de la Jonquera de nou a l'Agullana, i finalment a Portbou, és endut per la incertesa i la desolació, perdut enmig de l'allau humana que maldava per entrar a França. Domingo diu que llegí la carta amb les llàgrimes als ulls. Gonzàlez decidí tornar a Barcelona i la carta acaba dient «saldré de Sète el trece de febrero, entraré seguramente por Portbou y ya veremos». I el que va veure fou que «por los informes de Falange y de la Policía», Gonzàlez era «de izquierdas separatistas» i «resulta probado, por propia confesión del inculpado, que ostentó el cargo de director del Servicio de Análisis y Depuración de Aguas en el frente de Aragón hasta mayo de 1937», càrrec que «supone una compenetración y confianza con los dirigentes rojos». Finalment, el 23 de desembre de 1939, «se acuerda la suspensión de empleo y sueldo por el término de seis meses y la destitución de su cargo de director del Laboratorio Municipal, pasando al de encargado de la Sección de Bacteriología de dicho Laboratorio». Pere Gonzàlez s'acollí al Laboratori Experimental de Terapèutica Immunògena (el LETI), un laboratori farmacèutic privat, fundat per antics companys del Laboratori Municipal, en el qual les possibilitats d'efectuar recerca eren molt superiors a les oficials de l'època. Com a exemple, Pere Gonzàlez, en col·laboració amb Jaume Sunyer i Pi, hi obtingué la primera penicil·lina elaborada a l'Estat (DOMINGO SANJUÁN, P. [1970]. *Turró, hombre de ciencia mediterráneo*. Barcelona: Pòrtic).

Al País Valencià i a les Illes les circumstàncies diferien de les de Catalunya, o potser a més de les circumstàncies, les possibilitats: a Catalunya no s'havien de crear les unions, tot i les interdiccions i les barreres, només calia reprendre-les. O potser a Catalunya la ciència, la cultura, la llengua... eren lligades fermament a la política dels vençuts, com a cap altra banda dels Països Catalans.

En un estudi inèdit sobre el període de postguerra al País Valencià (PÉREZ I MORAGON, Francesc [1976]. *Cultura catalana al País Valencià (1939-1974)*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill) l'autor parla de la universitat valenciana «que mai no havia mostrat un excessiu interès pel fet social que l'envoltava» i comenta que «sense els equivalents a uns Estudis Universitaris Catalans o al període d'autonomia universitària, la universitat valenciana fou com un apèndix més de l'encarcarada baluerna estatal espanyola». Explica que, pel que fa a la Universitat, la primera mostra d'atenció envers la cultura del país fou d'un catedràtic andalús, Francisco Sánchez Castañer, de Llengua i Literatura espanyoles (1942), «que protegí els primers cursos de català que s'impartiren a la Universitat i que professà Sanchis Guarner».

A les Illes, on els científics tampoc no havien tingut instituïts els forts nexes que menciona l'estudi valencià (potser l'Associació per la Cultura de Mallorca i no gaire cosa més) i que, a sobre, havien patit des de 1936 una repressió salvatge, la conducta dels marginats fou durant

uns llargs primers anys de dominació franquista —a semblança del País Valencià— el treball individual en un àmbit privat.

Un exemple valencià ben manifest és el del geòleg **Vicent Sos Baynat** (Castelló de la Plana, 1895-Madrid, 1992), que fou professor al pedagògicament insuperat Instituto-Escuela de Madrid, que féu treballs sobre estratigrafia de les comarques de Castelló, que s'incorporà al Museo Nacional de Ciencias Naturales i que, —i aquest fou el «pecat» gros— comissionat pel Govern de la República, assistí al Congrés Internacional de Geologia que l'any 1937 se celebrà a Moscou. Acabada la guerra, passà uns anys amagat en diverses cases de Madrid i fins al 1947 no tornà a exercir la docència, aquesta vegada en un col·legi privat madrileny i fent ús d'un pseudònim. Sort tingué que unes explotacions mineres extremenyas no oficials el contractaren per a fer estudis de geologia aplicada (informació facilitada per J. M. Camarasa).

També hem de parlar de **Francesc Mas i Magro**, nascut a Crevillent, Baix Vinalopó, hematòleg relacionat amb la Junta de Ampliación de Estudios, que participà activament en el Primer Congrés de Metges de Llengua Catalana (1913). L'any 1939, fou objecte de represàlia, i es retirà a Crevillent dedicat només a l'exercici professional. I de **Josep Chabàs Bordehore** (València, 1877-Barcelona, 1963), que fundà el 1905 la revista *Higiene y Tuberculosis*, que fou cofundador del sanatori antituberculós del Dr. Moliner. L'any 1939 li fou instruït un consell de guerra, empresonat fins al 1943 i, a continuació, desterrat a Barcelona. I encara hem de citar **Josep Lluís Bausset Ciscar**, nascut a l'Alcúdia el 1911, farmacèutic que, catedràtic de Física i Química a un institut d'Alzira, impartia ja abans de la guerra les classes en català. El 1939 fou separat de la docència i es retirà a l'Alcúdia per treballar en la seva professió. Gran amic de Joan Fuster, encara viu, especialment interessat pel joc de pilota valenciana (informació facilitada per Francesc Asensi).

I a les Illes, **Llorenç Garcias i Font** (Artà, 1885-1975) i **Pere Claver Palau i Ferrer** (Sant Jaume dels Domenys, 1881—Palma de Mallorca, 1956), tots dos farmacèutics, ja des de l'inici de la guerra, dedicats a l'exercici professional, practicaren l'activitat científica —tot i notable— de manera individual i privada. Llorenç Garcias, encara estudiant de farmàcia, fou uns dels primers socis de la Institució Catalana d'Història Natural i es dedicà sobretot a l'estudi de les plantes i els insectes de Mallorca, especialment els de la zona d'Artà i Capdepera. Fou un dels fundadors, l'any 1923, de l'Associació per la Cultura de Mallorca i fundà el Museu d'Artà i en fou el conservador.

Pere Claver Palau i Ferrer, com a botànic, impulsà la fundació de la Societat d'Història Natural de Balears, estudià especialment la flora de Cabrera i l'any 1954 publicà un llibre d'èxit sobre *Les plantes medicinals baleàriques*. Aquestes activitats, durant molt de temps, eren ben bé de caràcter individual, ja que qualsevol tipus d'associació, si no era dirigida i tutelada per membres addictes a la circumstància i d'iniciativa seva, no era permesa.

És també el cas de **Josep Sureda i Blanes** (Artà, 1890-Barcelona, 1984), que es llicencià en farmàcia, però es dedicà a la investigació química. Pensionat per la Junta de Ampliación

de Estudios estudià a Munic i a Zuric. Quan retornà, s'acabà desil·lusionant de les possibilitats de la recerca espanyola i es passà a la indústria. El 1933 ingressà a l'Associació per la Cultura de Mallorca, que presidí (1934-1936). Autodidacte, inicià una intensa labor de publicista, amb treballs sobre científics de les Illes, com ara Ramon Llull o Orfila. Com que el 1936 la reacció escombrà l'Associació per la Cultura de Mallorca, els seus afiliats —Josep Sureda, per exemple— hagueren de recloure's en una silenciosa activitat privada.

Un altre exemple d'identica situació és **Miquel Massutí i Alzamora** (Felanitx, 1902— Palma, 1959); es llicencià a Barcelona en ciències naturals i es doctorà a Madrid. Fou becari de l'Instituto Español de Oceanografía i després ajudant de laboratori del centre i, més tard, del Laboratori Oceanogràfic de Palma. La Comissió Internacional per a l'Exploració Científica del Mediterrani, amb seu a Mònaco l'elegí vicepresident. De 1932 a 1934 presidí l'Associació per la Cultura de Mallorca; féu una important tasca de divulgació per mitjà de conferències, estudià especialment les obres científiques de Ramon Llull i la Majoricensis Schola Lulistica le'n nomenà professor (la informació referent a illencs la proporciona Francesc Bujosa Homar).

Anem ara a la universitat, que també sofrí —i tant!— les vergonyoses exclusions. A la Facultat de Medicina de Barcelona, que amb l'autonomia universitària havia arribat a disposar d'un incrementat nombre de professors amb la consegüent millora de la docència, foren molts els expedientats; per exemple, Pere Calafell i Gibert, Pius Font i Quer, i Josep Alsina i Bofill.

A **Pere Calafell i Gibert**, la Universitat autònoma l'havia nomenat professor ajudant del Servei de Pediatria de l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau, al qual —com a d'altres importants centres mèdics de la ciutat— li havien estat conferides atribucions de càtedra universitària; dirigia el Servei el professor Pere Martínez García. Pere Calafell també fou «depurat». L'expedient que el Juzgado Instructor del Colegio Oficial de Médicos de la Provincia de Barcelona li instruí és un compendi de biliosos despropòsits que, si no fos per les conseqüències que en derivaven, es mereixeria el qualificatiu de ridícula estupidesa. Se li imputa «haber obtenido merced a su influencia e ideología un cargo de las guarderías de niños de las zonas Norte y Centro», «no haber prestado ninguna clase de servicio a la Causa Nacional», «haber servido positivamente a la obra revolucionaria, marxista, judaica y anarquizante», etcètera, per la qual cosa li fou imposada «la sanción de amonestación e inhabilitación perpetua para ocupar cargos directivos o de confianza en la Corporación o en organizaciones médico-sanitarias». Pere Calafell, després d'uns mesos de camp de concentració i de presó, no féu cas de la inhabilitació imposada i, discretament però eficaçment, donà curs a la seva sana inquietud i a la seva condició de mestre nat en àmbits tan diversos com l'Escola d'Assistents Socials, el dispensari d'un suburbi absolutament, vergonyosament desatès, o les incipients guarderies filles de la bona voluntat d'uns quants, o les reunions a casa seva amb joves pediatres o, més tard, la presidència de la Societat Catalana de Pediatria, unes reunions i una presidència que influïren en la manera de fer i d'entendre la pediatria d'un ampli sector.

Molt en contacte amb l'Institut d'Estudis Catalans i la seva obra d'endrea de la llengua, el mestre de botànics Pius Font i Quer havia estat president de la Institució Catalana d'Història Natural (1931-1934) i el primer director (1935) de l'Institut Botànic de Barcelona i creador del jardí annex; la Universitat Autònoma el nomenà professor de botànica farmacèutica. Fou membre de l'Institut des del moment de la represa d'activitats (1942). El juliol de 1936 era amb un grup d'alumnes a la serra d'Albarrasí, i amb ells li calgué travessar la línia del front per tal de regressar a Barcelona. Font i Quer era tinent coronel farmacèutic i el 1939 fou detingut i reclòs al castell de Montjuïc, acusat de rebel·lió militar i jutjat —oh, incommensurable cinisme!— pels militars que, des del 1936, eren els veritables rebels, i condemnat a vuit anys de presó. Les pressions internacionals, però, aconseguiren que, el desembre de 1940, passés a la situació de llibertat condicional. Naturalment fou desposseït dels seus càrrecs oficials i sort n'hi hagué que fou emparat per l'Editorial Labor, des d'on pogué publicar un seguit de llibres de botànica d'un molt ampli interès, i sort també de l'alemany Karl Faust (1874-1952), fundador del Jardí Botànic de Blanes «Mar i murtra», que actuà com a mecenes de moltes de les seves iniciatives científiques. El 1958 fou elegit president de la nostra Secció de Ciències.

A **Josep Alsina i Bofill**, també professor ajudant nomenat per la Universitat Autònoma i col·laborador del professor de patologia mèdica Francesc Ferrer i Solervicens, tant a la càtedra de la Facultat de Medicina com al servei hospitalari del Clínic, li foren instruïts fins a quatre expedients, tots amb el corresponent jutge instructor: el del Colegio de Médicos, el de la Facultat de Medicina, el de l'Hospital Clínic i el de l'Ayuntamiento de Barcelona. Sembla que aquests «pobres» jutges no s'hi veien de feina, perquè les notificacions del resultat de l'afers no arribaren fins al 10 de gener de 1941, gairebé dos anys després de finalitzada la guerra; a Alsina i Bofill se l'acusava, per exemple, d'«haber colaborado con la Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Cataluña durante la dominación roja, para demostrar la normalidad de la vida en aquel entonces.» El resultat fou que Alsina i Bofill tenia interdicada l'entrada tant a la Facultat com a l'Hospital Clínic, a l'extrem que, l'any 1942, el seu mestre Ferrer i Solervicens li encarregà un curset monogràfic per impartir a la Facultat que, quan ja havia estat anunciat, la Falange prohibí rotundament. Alsina i Bofill, que sentia una gran atracció per la docència i que, com una de les seves màximes satisfaccions professionals, tenia el seu nomenament de professor ajudant de la facultat autònoma, restà confinat al camp de la medicina privada i, tota la vida, enyorà aquella universitat tan plena d'il·lusió que havia conegut. Una enyorança que no fou obstacle, sinó segurament estímulo, a les permanents lliçons de civilitat que impartí des de llocs de servei —de responsabilitat— fins al final de la seva vida.

La relació de sòlids camins d'entusiasme truncats per la intolerància podria ser llarguíssima, inacabable; podria incloure, per exemple, Salvador Vives i Casajuana (1886-1965), que fou director dels serveis psiquiàtrics de Catalunya de 1936 a 1939; o Moisès Broggi i Vallès,

l'insigne cirurgià deixeble de Joaquim Trias i Pujol, venturosament encara entre nosaltres, o el mateix Joaquim Trias, des del seu retorn a Catalunya el 1947.

Però cal acabar aquestes massa paraules i donar pas a les referències de les valeroses accions que permeteren el retrobament, el recobriment; unes accions que, sense proposar-s'ho, acabaren essent —i són— un exemple d'actitud, com una veu de la consciència, la consciència moral.